

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Van duivel tot idool: het Napoleonbeeld in de negentiende eeuw

Honings, R.A.M.; Jensen, L.

Citation

Honings, R. A. M. (2020). Van duivel tot idool: het Napoleonbeeld in de negentiende eeuw. In L. Jensen (Ed.), *Napoleons nalatenschap. Sporen in de Nederlandse samenleving* (pp. 105-122). Amsterdam: De Bezige Bij. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3221133>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3221133>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Van duivel tot idool

Het Napoleonbeeld in de negentiende eeuw

RICK HONINGS

Rond de figuur van Napoleon hangt een zweem van magie. De Franse keizer mag dan een dictator zijn geweest die er in zijn veroveringszucht niet voor terugdeinsde honderduizenden de dood in te jagen, hij was óók een charismatische figuur die nog altijd tot de verbeelding spreekt. Wie Waterloo bezoekt met het museum en het panorama, zal verbaasd zijn over de souvenirs die daar te koop zijn, van Napoleon-poppetjes en -sleutelhangers tot t-shirts, buttons en koffiemokken. Zelf kocht ik er een paar jaar geleden een kleine buste van Napoleon.

Een vergelijkbare verering van een twintigste-eeuwse dictator als Adolf Hitler is ondenkbaar. Natuurlijk, Napoleon heeft de Holocaust niet op zijn geweten, maar toch zijn er de nodige parallellen te leggen. Dat blijkt uit de biografie van J. Presser uit 1946: *Napoleon. Historie en legende*. Wie dat boek leest, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het sterk beïnvloed is door de tijd waarin Presser het schreef. Zijn Napoleonbeeld is kritisch: Presser stelt hem voor als een nihilist die het mensdom 'diep en diep verachtte', en als een nietsontziende dwingeland, die justitie, politie, onderwijs en leger naar zijn hand zette en die dankzij de perfect geregisseerde 'propaganda van de dictatuur' aan de macht kon blijven. Hij was, in de woorden van Presser, 'de grote, rijpe persoonlijkheid, die de onrustige, beweeglijke massa beheerste, het machtige genie, dat bouwde en organiseerde'. Ook legt Presser veel nadruk op Napoleon als acteur: 'Napoleon speelde Napoleon, de hoofdrol van

het stuk.' Het hoogtepunt daarvan vormde de geënceneerde keizerskroning in de Notre-Dame in 1804.¹ Napoleon was zich, net als Hitler, uitermate bewust van de kracht van zijn imago en speelde een wagneriaanse rol in zijn eigen noodlotsopera. De dood van de verbannen Napoleon op Sint-Helena in 1821 is bijna net zo iconisch als die van Hitler in zijn Berlijnse bunker in 1945.

Maar waar Hitler te boek staat als de personificatie van het kwaad, is het bon ton om de figuur van Napoleon te verheerlijken. Boudewijn Büch was gefascineerd door de keizer, verdiepte zich in diens dodenmaskers en ondernam zelfs een zoektocht naar het volgens een legende afgesneden geslachtsdeel van Napoleon.² Martin Bril publiceerde in 2008 *De kleine keizer. Verslag van een passie*, waarin hij zich een dwepende fan van Napoleon betoont, die alle plaatsen wil bezoeken en alle spullen wil kopen die met zijn held verband houden.³ Ook Lotte Jensen lijdt naar eigen zeggen aan een 'Napoleon-obsessie', zo bekend ze in haar boek *Verzet tegen Napoleon* (2013).⁴ Wanneer is dit positieve Napoleonbeeld ontstaan? Om die vraag te beantwoorden moeten we terug naar de negentiende eeuw, toen Napoleon zijn triomfen beleefde én ten onder ging.

Een demonische figuur

Sinds de opkomst van Napoleon zijn schrijvers door hem gefascineerd geweest. Dat gold bijvoorbeeld voor de Engelse romanticus Lord Byron, die één jaar voor de Franse Revolutie geboren werd. Byron-biograaf Fiona MacCarthy stelt het zo: 'The long shadow of Napoleon loomed over Byron's life.' Napoleons verschijning gaf volgens haar een impuls aan Byrons ambities. Diens flamboyante gedrag, zijn schijnbaar onuitputtelijke energie en imago voedden Byrons auteurschap. Volgens een tijdgenoot was Byron net zo geobsedeerd door de keizer als een minnaar door zijn geliefde.⁵ Toen de keizer verslagen werd, was dit een enorme schok voor Byron. In 1814, vlak voordat Napoleon naar Elba verbannen werd, schreef Byron een ode:

'T is done – but yesterday a King!
 And arm'd with Kings to strive –
 And now thou art a nameless thing
 So abject – yet alive!
 Is this the man of thousand thrones,
 Who strew'd our Earth with hostile bones,
 And can he thus survive?
 Since he, miscall'd the Morning Star,
 Nor man nor fiend hath fall'n so far.⁶

In de voorlaatste regel verwees Byron naar Lucifer ('the Morning Star'), waarmee hij Napoleon als half mens, half duivel representeerde. Byron zou zich zijn leven lang aan hem blijven spiegelen. Hij identificeerde zich met het beeld van Napoleon als de held die door zijn overmoed ten val kwam: de adelaar die te dicht bij de zon vloog. Was Byron al sinds zijn jonge jaren in het bezit van een Napoleon-buste, later kwamen er onder meer een haarlok, een snuifdoos met portret, een broche en origineel briefpapier bij. Byron was er trots op dat hij dezelfde initialen had als zijn idool; vanaf 1822 noemde hij zichzelf Noel Byron, naar de achternaam van zijn schoonmoeder, van wie hij zijn naam moest veranderen in verband met de erfenis. Ook reisde hij door Europa in een deftig napoleontisch rijtuig met zes paarden.⁷

Ook Goethe, die Napoleon persoonlijk ontmoet had, was onder de indruk van de keizer. In een brief uit 1807 noemde hij Napoleon 'de hoogste verschijning die in de geschiedenis, op het hoogtepunt van deze zo gecultiveerde, ja overgecultiveerde natie, mogelijk was'. Hij beschouwde Napoleon als een eigentijdse Prometheus, die nieuw licht had gebracht in de wereld: hij was degene die het vuur stal van de olympische goden en het aan de mens schonk. Toen Goethe op 2 oktober 1808 door Napoleon ontvangen werd, was de schrijver diep getroffen. Die waardering bleek wederzijds. Napoleon, die de *Werther* (1774) zeer bewonderde, zou over Goethe gezegd hebben: 'Voilà un homme!' Goethe verklaarde: 'Ik wil graag toegeven dat mij in mijn leven niets verheveners en heugelijkers kon overkomen dan op zo'n manier voor de Franse keizer te staan.' Nooit was hij door een 'groter iemand' ontvangen.⁸

Goethe op audiëntie bij Napoleon in Erfurt in 1808.

Ook in latere jaren bleef Goethe zich met Napoleon bezighouden. Hij beschouwde hem, net als Byron, als een bovenmenselijke, 'demonische' figuur. Napoleon was voor Goethe angstaanjagend en bewonderenswaardig tegelijk. Hij bewonderde Napoleon als de bedwinger van rebellie en opstand, maar ook als een gevoelige dichter en als een productieve 'dadenmens'.⁹ De demonische mens kon alleen door het universum zelf tot stilstand worden gebracht, meende Goethe. Het was volgens hem dan ook niet toevallig dat Napoleon niet door zijn vijanden, maar door de winter verslagen was.¹⁰

Van adelaar tot duivel

Ook in Nederland waren schrijvers al vroeg in de negentiende eeuw onder de indruk van Napoleon. Dat de jonge Corsicaan de macht in Frankrijk naar zich toe trok, zorgde voor uiteenlopende reacties. Voor dichters met patriotse sympathieën gold hij als een held. Zo beschreef de Amsterdamse dichter R.H. Arntzenius hem in *Onder het pourtrait van Bouonaparte* (1797) als 'Der Vryheid steunpilaar; den temmer van 't geweld' en als een nieuwe Hercules: 'Gelyk één zon het licht aan de aarde geeft, / Ook op deeze aard' maar één BOUONAPARTE leeft.'¹¹

De orangist Willem Bilderdijk dacht daar heel anders over. Hij was in 1795 uit Nederland verbannen, omdat hij weigerde het nieuwe, door de Fransen gesteunde Bataafse bewind te erkennen, dat de stadhouder uit Nederland had verjaagd. Over de opkomst van Napoleon was hij aanvankelijk niet te spreken. Als antirevolutionair had hij grote bezwaren tegen het geweld waarmee de omwenteling gepaard ging. In 1800 schreef hij in Duitsland een weerwoord tegen een lofrede van de letterkundige Jeronimo de Bosch. Daarin vergeleek Bilderdijk Napoleon met Attila de Hun en beschuldigde hij De Bosch ervan dat hij een misdadiger bewierookte:

Gy vlecht uw grootsche Dichtlauwrieren
Den moord, de heerschzucht om den kruin,
Terwijl hy waadt door bloedrivieren,
En steden, Rijken, legt in puin!¹²

Ook in andere gedichten uit deze periode velde Bilderdijk een negatief oordeel over Napoleon. In 1804 noemde hij hem een muite-ling, die zijn roversbende niet in bedwang wist te houden.¹³ In een ander vers typeerde hij Napoleon als een zoon van de hel, dankzij wie veel bloed vergoten werd. Bilderdijk riep God op een einde te maken aan de macht van dit duivelsgebroed.¹⁴

In 1806 kwam er een einde aan Bilderdijks ballingschap en keerde hij naar Nederland terug. Daar zag hij zich al spoedig geconfronteerd met een andere politieke situatie. Napoleon benoemde zijn jongere broer Lodewijk tot koning van Nederland. Dat bood

nieuwe kansen. Spoedig werd Bilderdijk door de vorst benoemd tot zijn taaldocent en hofbibliothecaris.

Nu hij een prominente functie aan het hof vervulde, kon Bilderdijk zich niet meer kritisch uitlaten. Toen hij het verzoek kreeg om een ode op Napoleon te schrijven, deed hij dat zonder dralen. In zijn dichtstuk stelde Bilderdijk Napoleon voor als een aardse godheid en een adelaar, die de slang van de revolutie, de 'gruwbre Python', had gedood.¹⁵ Bilderdijk bestempelde Napoleon als een overwinnaar van de door hem gehate Franse Revolutie en als de stichter van een nieuwe orde. Het optreden van Napoleon had voor Bilderdijk een metafysische dimensie: hij beschouwde de Franse keizer als wegbereider van Christus' Rijk op aarde.¹⁶

In 1810 werd Nederland door Napoleon ingelijfd bij Frankrijk; koning Lodewijk Napoleon moest het land verlaten. Hierdoor raakte Bilderdijk zijn jaargeld kwijt. Een periode van bittere armoede volgde. Dat wakkerde zijn haat tegen de keizer aan. Toen de Fransen in 1813 bij de Volkerenslag te Leipzig verslagen waren en het land moesten verlaten, uitte hij zijn gemoed in een stroom aan verzen, die hij onder meer publiceerde in de bundel *Hollands verlossing* (1813). Fel trok Bilderdijk van leer tegen de Franse keizer, zoals in zijn gedicht 'De minotaurus':

Wat monster, tot verderf ontsproten,
 Wat afgod, waar Euroop voor knielt,
 Die 't Al in banden houdt gesloten,
 Met enkel Hel en vloek beziel; –
 Wat duizendarmige Alverwoester,
 Die 't hart verknaagde van zijn voedster,
 Bekleedt den thron dan van onze aard?
 Aaloudheid, zwijg van uw Buzieren!
 Geen gruwelbroed van monsterdieren,
 Dat hem in snoodheid evenaart!¹⁷

Bilderdijks vrouw, Katharina Wilhelmina Schweickhardt, zelf ook een begenadigd dichteres, liet bij deze gelegenheid eveneens van zich horen. Net als haar echtgenoot gaf zij een religieuze verklaring voor Napoleons ondergang. Het was 'Gods alvrijmachtbre hand'

Spotprent op Napoleon na verdreven te zijn uit Nederland in 1813. Napoleon tracht tevergeefs als een feniks uit de vlammen te herrijzen boven een oven opgestookt door de Hollander en de Russische kozak.

die het juk gebroken had: 'Ja, Hy die onze tranen telt / Heeft zelf de reuzenmacht der Tyranny geveld!'¹⁸ Eenzelfde boodschap bevatte ook 'De veldtocht naar Moskau' (1813). Daarin noemde ze Napoleons hoogmoed tegenover God als verklaring voor zijn verlies tijdens de Russische expeditie.¹⁹

Na 1813 verscheen er een stortvloed aan publicaties waarin Napoleons als onmens, monster en duivel werd voorgesteld. De Leidse geleerde Elias Annes Borger schreef in 1814 het dichtstuk 'Gevecht van Napoleon en Minerva; of Minerva verdrukt en gewroken', waarin hij Napoleon als een dwingeland en verdrukker van de wetenschappen voorstelt. Hij beschrijft een felle strijd tegen het monster, dat dankzij de godin van de wetenschap verslagen wordt:

Nu staat, met ijzren stift,
Op Elba's rots gegrift:
'Die 't rijk begeert van God,
Een eiland is zijn lot!'²⁰

Spotprent op Napoleon na de verloren slag bij Leipzig in 1813. De keizer zit als een rat ('rot') in de val.

In het oog springend zijn ook de vele spotprenten op Napoleon uit 1813, zoals 'De Rot is in de Val', waarin de Franse keizer als een rat gevangen is genomen, gelokt met een oranjeappel.

De pennenstrijd tegen Napoleon laaide nog één keer op. In oktober 1813 werd hij naar Elba verbannen. Eind februari 1815 ont-

snapte hij, trok hij met een leger naar Parijs en hervatte hij zijn strijd. Het leidde tot de fameuze Slag bij Waterloo in datzelfde jaar. Door deze gebeurtenissen klommen veel auteurs in de pen en verschenen er tal van spotprenten tegen Napoleon. Op een ervan ziet men Napoleon toosten met de duivel. Bij een prent getiteld 'Geboorte van Bonaparte' staat een toelichting, waarin een eenvoudige duivel 'op vuile eieren' broedt om een 'Verwoester van het schoonste Koningryk van Europa voort te brengen'. Met veel inspanning lukt het om er enkele jakobijnen uit te persen. Daarop verschijnt Satan zelf: 'Kyk eens hier! ik heb éénen KORSIKAAN uitgebreed', waarna de duivel, diep onder de indruk, afdruipt.

Ook Bilderdijk liet zich in 1815 opnieuw niet onbetuigd. In 'De bloedhond' vergeleek hij Napoleon met een wolf die het plan had om een slachtpartij aan te richten onder onschuldige schapen:

Gevloekte bloedhond, durf slechts naderen!
 Ook ons blaakt woede en razerny.
 Geen druppel bloeds doorvloeit hier de aderen,
 Of 't zweert u dood, Europa vrij.
 Ja, durf de schaapskooi overvallen;
 De Herder waakt voor heerd en stallen.
 Wy scharen ons by duizendtallen;
 En 't zijn geen herdrenstaven meer;
 Maar jaagrenmoed en jachtroerknallen
 Ontfangt u op 't geveld geweer.²¹

Na Napoleons dood

Na de Slag bij Waterloo werd Napoleon gevangengenomen en naar het eiland Sint-Helena verbannen, tweeduizend kilometer ten westen van de Afrikaanse kust. Hier bracht hij zijn laatste levensjaren door. Hij overleed er op 5 mei 1821. Napoleons dood ontlokte weer nieuwe gedichten. Daarin overheerst nog altijd het kritische geluid uit de jaren na 1813, al begint het oordeel wat genuanceerder te worden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het gedicht 'Napoleon' dat Bilderdijk in 1821 publiceerde. Hij typeerde Napoleon als een 'Ty-

ran en Jakobijn', die door het lot een tijdlang tot 'aardmonarch' uitverkoren was, maar die van een held in een duivel veranderd was. Dat had God genoodzaakt om in te grijpen en hem in de afgrond te storten.²²

Bilderdijs leerling Isaác da Costa was het met zijn leermeester eens. In het tweede deel van zijn bundel *Poëzy* (1822) nam hij het gedicht 'Napoleon' op. Daarin stelde hij hem voor als door God geroepen om het 'Ondier te verdelgen', waarmee hij doelt op de revolutiegeest, een monster dat, 'zwellende van roof, en rood van Koningsbloed, / Met d'opgesparden muil Europa in ging zwelgen'. Omdat hij het monster niet doodde, maar daarentegen in bescherming nam, ontviel de tiran 'zijn kroon, zijn macht, zijn glorie'.²³ Toch blijkt dat Da Costa óók waardering voor de gevallen keizer had. Willem de Clercq herinnerde zich een uitspraak van Da Costa over Napoleon uit 1822, waarin hij sprak van 'dat Genie dat in den kop v. Napoleon niettegenstaande alle zijnen tyrangeest' doorstraalde. Elders merkte Da Costa op dat hij ervan overtuigd was dat Napoleon uit 'eenen hogeren invloed' geboren was.²⁴

Bijna twintig jaar later kwam Da Costa op Napoleon terug in zijn dichtstuk *Vijf en twintig jaren. Een lied in 1840* (1840). Aanvankelijk was Napoleon een schitterende 'Morgenster' geweest, die hoop bracht en van wie men geloofde dat hij door God gezonden was:

Maar neen! Gy waart de man van God niet, Werelddwinger!
Gy werdt het speeltuig van dat Lot, dat aan den vinger
Der hooge Godheid drijft, toen Ge in uw hoogheid tradt,
En een verdwaasd geslacht U als een God aanbad! –
Gy vielt! – Gy sterft! – De rij der Aartsveroveraren,
Die eenmaal, als Gy zelf, des werelds geessels waren,
Ontmoet U met dees taal in 't vale doodenrijk:
'o Zoon des dageraads! hoe werdt Gy ons gelijk!
Gy vielt! – Rust eindelijk, rust in 't verre grafgesteente!
Zoo rusten mogelijk is zelfs aan uw koud gebeente.²⁵

Een laatste voorbeeld van de kritische houding is te vinden bij de Rotterdamse volksdichter Hendrik Tollens, die in 1849 een gedicht

schreef bij een afbeelding van 'Het graf van Napoleon'. In navolging van Bilderdijk en Da Costa stelt hij Napoleon voor als de man die rust bracht in Frankrijk, maar die verblind raakte door zijn zucht naar macht. Tollens vergeleek Napoleon met de mythologische Phaëthon, die de wagen van de zonnegod Helios stal om zelf te kunnen vliegen. Om die hoogmoed te bestraffen greep Zeus in: hij bliksemde Phaëthon uit de wagen, zodat hij naar beneden viel en stierf. Eenzelfde lot was Napoleon beschoren, aldus Tollens: ook hij viel 'tuimlend van zijn wagen' en 'pletterde op een rots in zee'.²⁶ Dat nieuws zorgde op heel de aarde voor blijdschap en gejuich. Napoleons ondergang was een daad van God. De nationalistische Tollens vond dat elke rechtgeaarde Nederlander er zo over moest denken:

Wie had Gods vinger niet gezien?
 Gij, gij vooral, zoo diep in 't stof vertreden,
 Herboren Neêrland, gij vooral!
 Hoe schalde ge uit uw velden en uw steden
 Den lofzang bij des drijvers val!
 Neen, wie 't vergeet, gij zult het nooit vergeten,
 't Herdenken aan dien bangen nood; –
 Wie tergend weer den dwingland groot moog heeten,
 Gij noemt geweld noch heerschzucht groot.
 Neen, wie hem roem, spijt al zijn wanbedrijven,
 Hem wierook' in een logenlied,
 Wie op zijn zerk een lofspreuk waag' te schrijven,
 Een Nederlander doet het niet.²⁷

Hernieuwde waardering

Uit Tollens' rond de eeuwhelft geschreven gedicht kunnen twee dingen worden opgemaakt. In de eerste plaats dat het kritische geluid nog altijd overheerste. Tollens' positie als dichter was onaangetast. Meer dan wie ook vertolkte hij de gevoelens van veel Nederlanders. We kunnen dus veronderstellen dat zijn opvatting breder gedragen werd. In de tweede plaats blijkt uit het hierboven

geciteerde fragment dat er ook Nederlandse auteurs waren die, zeer tegen Tollens' zin, een positiever beeld van Napoleon uitdroegen in hun werken.

Jan Oosterholt heeft erop gewezen dat er rond 1840 een kentering plaatsvond in het Nederlandse Napoleonbeeld.²⁸ Toen kregen de Fransen toestemming van de Engelsen om Napoleons stoffelijk overschot over te brengen naar Parijs. Op 15 december 1840 kreeg Napoleon een staatsbegrafenis; zijn overblijfselen vonden een nieuwe rustplaats in een praalgraf in de Dôme des Invalides, dat nog altijd bezichtigd kan worden. Ook in Nederland kreeg die gebeurtenis de nodige aandacht. In het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen* merkte een scribent op: 'Napoleon wordt tot in het overdrevene toe geprezen, en is de *grootte* man der 19de eeuw. Zijn dan de slagen van zijnen ijzeren scepter over *Europa*, en niet het minst over ons toen zoo rampzalig Vaderland, reeds vergeten? Wij hopen het niet.'²⁹ Ook Nicolaas Beets verbaasde zich erover dat de 'geesel van Euroop' door een nieuw geslacht tot in de wolken toe verheven werd.³⁰

Inderdaad was het Napoleonbeeld in deze jaren aan het veranderen. Steeds vaker werd de nadruk gelegd op zijn uitzonderlijkheid en minder op zijn wreedheid. Men beschouwde de Fransman in toenemende mate als een bijzondere persoonlijkheid. Naast E.J. Potgieter was het vooral de excentrieke Rotterdamse dichter Adriaan van der Hoop junior die zich een ijverig Napoleon-adept betoonde.³¹ In 1840 publiceerde hij het grote, zeven zangen tellende dichtstuk *Napoleon. Een lied der toekomst*. Daarin beschouwde hij Napoleon als een genie. Hij was het met Da Costa en andere dichters eens dat de Franse keizer overmoedig was geworden en zo zijn eigen val had ingeluid. Maar de Christusmetafoor die hij koos was nieuw. Van der Hoop vergeleek de dood van Napoleon op Sint-Helena met die van Christus te Getsemane:

Vaarwel ô eiland, dat een reus klonkt aan uw rotsen,
Sterk als Prometheus, om der Goden wraak te trotsen
En 't foltren van den gier, die 't ingewand doorreet!
Vaarwel Gethsemané, dat als der Vorsten wreker,
Den banneling zoo vaak deed drinken uit den beker
Van 't levenslopend zieleleed!³²

Foto van Longwood House (tweede helft negentiende eeuw).

De dichtende Haarlemse uitgever A.C. Kruseman publiceerde in 1841 'Napoleons klagt op Sint-Helena', een dichtstuk geschreven in de ik-vorm, waarin Napoleon zich over zijn eenzaamheid en ballingschap beklagt.³³ In plaats van een dwingeland is Napoleon veranderd in een groot man, die weliswaar fouten heeft gemaakt maar ook medelijden verdient.

Napoleon-toerisme

Dat het Napoleonbeeld na 1840 veel positiever werd, blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat diens sterfhuys op Sint-Helena, Longwood House, in feite een verbouwde boerderij, in de loop van de negentiende eeuw uitgroeide tot een toeristische trekpleister. Sint-Helena was een geliefde tussenstop voor zeilschepen die via Kaap de Goede Hoop naar Nederlands-Indië – en terug – voeren. Dat veranderde pas na de opening van het Suezkanaal in 1869.³⁴ De passagiers mochten op het eiland van boord om inkopen te doen.

Behalve een verversingsplaats was Sint-Helena veel meer, in de woorden van Dik van der Meulen: 'Sint-Helena was Napoleon.'³⁵ Boudewijn Büch noemde het eiland 'een eenzaam vlekje in de zee

dat al lang vergeten zou zijn wanneer Napoleon er niet geïnterneerd was geweest.³⁶ Al in de negentiende eeuw wilden veel Nederlanders met eigen ogen zien waar Napoleon zijn laatste jaren gesleten had. Behalve Longwood House bezocht men ook het graf waar Napoleon tot 1840 had gelegen, voordat hij naar Parijs was overgebracht.³⁷

Het Napoleon-toerisme heeft ook zijn sporen nagelaten in de literatuur. Zo blijkt de bekende feministe en schrijfster Mina Kruseman het eiland in 1854 te hebben bezocht op de terugweg van Indië naar Nederland. In haar herinneringen, gepubliceerd als *Mijn leven* (1877), noteerde ze:

15 Dec. Te Sint-Helena aangekomen.

16 Dec. Te Sint-Helena drie uren over de rotsen door de wolken gereden, Napoleons huis en graf gezien, bloemen geplukt.³⁸

In de roman *Naar Europa. Tafereelen uit het leven van Nederlandsch-Indisch-gasten buiten Indië* (1871) van F.C. Wilsen praten de passagiers van een schip al dagen voor aankomst op Sint-Helena over 'dit vermaarde eiland en over hem, die daar, als een tweede Prometheus gevangen had gezeten, in de macht van het onverbiddelijke Albion'. Als ze er eindelijk arriveren, rijden de passagiers onverwijld naar Longwood om 'het huis waar de keizer gewoond, het graf waarin hij gelegen, de lievelingsplaatsjes op welke hij gewandeld had' met eigen ogen te aanschouwen.³⁹

Ook in *Bijna verloren* (1880) van M.C. Frank verheugt de ik-verteller zich erop Napoleons ballingoord te bezoeken. Op het moment dat de stuurman van de *Félicitas* de plaats aanwijst waar de keizer zijn laatste jaren had doorgebracht, komt de verbeelding van de ik-figuur op gang: 'Onwillekeurig stelt men zich de kleine, doch fiere gestalte van den "kleinen korporaal" voor, in 't holle van den donkeren nacht, behoedzaam en toch onversaagd dat gemzenpad afkomende met één zijner weinige getrouwen'. Dan doemt Longwood House op en ziet men waar de man die zich kon spiegelen aan Alexander de Grote en Caesar gewoond had:

Ach, in die ure heeft de grootste held dezer eeuw (de grootste égoïst dezer eeuw ook) zeker de zwaarste boete gedaan, die ooit aan helden opgelegd werd!

Gaat Sint-Helena zien, bezoekt Longwood, die droevige kluizenarij; stelt u voor hoe dit alles er uitgezien heeft, een halve eeuw geleden, vergelijkt het met den luister, de weelde, de hulde, die den eersten Napoleon omringden, en dan – eerst dan kunt ge u een begrip vormen van 't lijden, dat de *mensch* Napoleon hier verduurde! Dan ook zal een traan van mededoogen uw oog verduisteren, hoe ge dien 'tyran' overigens ook beoordeelen moogt.⁴⁰

Helaas blijken niet alle passagiers er op dezelfde manier over te denken: 'Lieve hemel, neen; er zullen er wel enkelen geweest zijn, die aan Napoleon I dachten; maar verreweg de meesten dachten meer aan 'tgeen zij noodig zouden hebben om verder de reis wat dragelijker te maken, en dat zij te Sint-Helena hoopten te kunnen koopen'. Dat gebrek aan belangstelling voor Napoleon wijt de ik-verteller aan een te lang verblijf in de kolonie: 'Ach ja, wanneer men heel lang in Indië is geweest, wordt men wel wat al te materialistisch; stoffelijke belangen en genietingen dringen 't belang en 't genot van den geest wel wat veel naar den achtergrond.'⁴¹

‘Een grootere en meer schoonheid voortbrengende uiting van leven’

De beroemdste Nederlandse bezoeker van Sint-Helena is ongetwijfeld Eduard Douwes Dekker geweest, die als auteur van *Max Havelaar* (1860) onder het pseudoniem Multatuli bekend is geworden. Samen met zijn vrouw bezocht hij Sint-Helena toen hij in 1852 met verlof terugkeerde van Indië naar Nederland. Daarmee ging voor Dekker een droom in vervulling, want hij was sinds zijn jeugd een bewonderaar van Napoleon. 'Aankomst in opgewonden stemming,' vatte hij zijn gemoedstoestand samen, toen hij voet aan land had gezet. Maar eenmaal oog in oog met Longwood House viel het hem tegen. Het pand verkeerde ernstig in verval. Dekker

Landschap met het graf van Napoleon op Sint-Helena (ca. 1821-1831).
Op de voorgrond enkele bezoekers bij een hek. Een man zit huilend
op de grond.

noteerde: 'Longwood *ellendig* – Schande'. En nadat hij Napoleons slaapkamer gezien had: 'Alles vreesselijke teleurstelling'. Hij was daarom blij toen hij terug aan boord was en verder kon reizen.⁴²

In een vroege prozaschets, 'Losse bladen uit het dagboek van een oud man', had Douwes Dekker zich expliciet aan de jonge Napoleon gespiegeld, die hij bewonderde als een visionair:

Napoleon was groot toen hij met het hoofd in de hand nadacht, en het lot van Europa vaststelde, voor nog iemand voorzien kon dat hij op Europa eenigen invloed zoude kunnen uitoefenen. Hij is groot om dat *denkbeeld*; hij zoude groot zijn ook dan wanneer de toekomst daaraan niet hadde beantwoord. Velen deelen in den roem zijner daden, dat denkbeeld echter behoorde hem alleen!⁴³

Napoleon had Europa hervormd, niet omdat hij een goede krijgsman of diplomaat was, maar door zijn grootheid van ziel, aldus Multatuli. Hij geloofde dat als er sterrenkunde nodig was geweest

om te bereiken wat hij wilde, Napoleon de 'eerste sterrekundige van zijn tijd' zou zijn geweest.⁴⁴ Zijn eigen ambities, de enorme behoefte om zijn idealen in daden om te zetten, vergeleek hij met die van Napoleon. Toen hij de 'Losse bladen uit het dagboek van een oud man' schreef, had Dekker nog niets wezenlijks bereikt. Maar de 'begeerte' om iets groots tot stand te brengen, net als Napoleon, was volgens hem de eerste stap tot grootheid. Achteraf merkte Multatuli op dat hij zich ook superieur voelde aan zijn jeugdheld: 'Ik stelde me boven hem, in dit opzicht dat ik 'n plan had (op m'n 22 jaar, N.B.!) terwyl 't me voorkwam dat hy... minder ging dan geleid werd. Welnu, nog meen ik, toen juist gezien te hebben.'⁴⁵ In grootheidswaan deed Multatuli niet voor zijn held onder.

Na Multatuli zouden vele anderen zich in positieve bewoordingen over Napoleon uitlaten. Zo stak de Tachtiger Willem Kloos zijn bewondering voor de Franse keizer niet onder stoelen of banken. In *De Nieuwe Gids* van 1890 vergeleek hij Jan Nieuwenhuysen, de stichter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen (1784), met Napoleon. Zijn oordeel viel in het voordeel van de tweede uit. Niemand, zo merkte Kloos op, zou met een andere emotie dan gepaste waardering over Nieuwenhuysen oordelen, terwijl de 'zelfzuchtige dwingeland' Napoleon als 'een heerlijk ding in ons verbeelden staat'. Hoe was dat te verklaren? 'Dat komt, omdat Napoleon een grootere en meer schoonheid voortbrengende uiting van leven is geweest.'⁴⁶

Besluit

Daarmee was het Napoleonbeeld in de tweede helft van de negentiende eeuw definitief gekanteld. De dwingeland, duivel en bloedhond aan het begin van de eeuw was veranderd in een charismatische, geniale, tot de verbeelding sprekende figuur. Bilderdijk en Da Costa uitten al hun waardering voor het genie van Napoleon maar waren tegelijkertijd kritisch. Naarmate de herinnering aan de napoleontische tijd vervaagde, kwam er een nieuw beeld voor in de plaats, dat van, in de woorden van Willem Kloos, 'een grootere en meer schoonheid voortbrengende uiting van leven'. Daarin ver-

Spotprent op Napoleon en zijn broers, Napoleon heft het glas met de duivel, 1815.

schilde Nederland van bijvoorbeeld Engeland en Duitsland, waar Byron en Goethe al eerder zuiver positieve representaties van Napoleon gaven. In Nederland duurde het langer voordat het litteken van de annexatiejaren 1810-1813 was geheeld. Maar vanaf het moment dat Napoleons gebeente in 1840 naar Parijs werd overgebracht, kandelde het beeld ook hier. Die positieve waardering is sindsdien, ondanks alle schaduwkanten, nooit meer verdwenen.

Plannen uit 1948 om in het Huis Barnaart een empiremuseum te vestigen zijn nooit gerealiseerd.

- 33 Nys e.a. (red.), *Dutalis*, nrs. D 50, 86-87.
- 34 Barend J. van Benthem, *De werkmeesters van Bennewitz en Bonebakker. Amsterdams grootzilver uit de eerste helft van de 19de eeuw* (Zwolle 2005), 386-388, afb. 474-475.
- 35 Voorbeelden hiervan zijn de uit 1837 daterende voorgevel met vooruitspringende portico van het stadhuis van Harderwijk en het kantongerecht in Sneek dat in 1839 gebouwd werd naar ontwerp van stadsarchitect Pieter Jentjes Rollema.
- 36 Deze herkomst is op een etiket geschreven, waarop tevens vermeld wordt dat de stoelen voordien in het Kasteel van Batavia hebben gestaan. Aangezien dat fort al in 1809 op last van Herman Willem Daendels werd gesloopt, is dit laatste niet aannemelijk. Zie voor een dergelijke stoel van Jacob-Desmalter: Starcky en Rottermund, *Napoléon*, 13, fig. 3.

7 Rick Honings, *Van duivel tot idool*

- 1 J. Presser, *Napoleon. Historie en legende* (Amsterdam 1946), 85, 192, 200, 567.
- 2 Boudewijn Büch, *Steeds verder weg. De verzamelaar op reis. deel 1* (Amsterdam/Antwerpen 2002), 79-90.
- 3 Martin Bril, *De kleine keizer. Verslag van een passie*. 13e druk (Amsterdam 2011).
- 4 Lotte Jensen, *Verzet tegen Napoleon* (Nijmegen 2013), 7.
- 5 Fiona MacCarthy, *Byron. Life and Legend* (Londen 2003), viii-ix.
- 6 Geciteerd naar: *The Norton Anthology of English Literature*. Geraadpleegd op 23 januari 2020 via www.norton.com/college/english/nael/romantic/topic_5/byronode.htm
- 7 MacCarthy, *Byron*, 279-280.
- 8 Rüdiger Safranski, *Goethe. Kunstwerk van het leven* (Amsterdam/Antwerpen 2015), 483, 485-487.
- 9 Presser, *Napoleon*, 567.
- 10 Safranski, *Goethe*, 538-539.
- 11 R.H. Arntzenius, *Onder het portrait van Bouonaparte* (Z.p. ca. 1797).
- 12 Willem Bilderdijk, *De dichtwerken*. Ed. Isaäc da Costa. 15 delen (Haarlem 1856-1859), deel 10, 385.
- 13 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 7.
- 14 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 8.
- 15 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 19.
- 16 Willem Bilderdijk, *Leven, ach! Wat zijt gij toch? Bloemlezing uit de gedichten*. Ed. Peter van Zonneveld (Amsterdam 2006), 122; Lotte Jensen, "Bent u bekend in de Republiek der Letteren?" Napoleon en Bilderdijk. In: Gert-Jan Johannes, Joris van Eijnatten en Piet Gerbrandy (red.), *De post van Bil-*

- derdijk. *Een bundel beschouwingen over brieven voor Marinus van Hattum* (Amstelveen 2015), 102.
- 17 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 130.
- 18 Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt, *De dichtwerken*. 3 delen (Haarlem 1859-1860), deel 3, 52.
- 19 Zie hierover Ellen Krol, 'Over Katharina Schweickhardt, "De Veldtocht naar Moskau". De bundel Hollands verlossing'. In: *Het Bilderdijk-Museum* 29 (2012), 19-23.
- 20 E.A. Borger, *Dichterlijke nalatenschap* (Leiden/Utrecht 1836), 43.
- 21 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 194.
- 22 Bilderdijk, *De dichtwerken*, deel 9, 239.
- 23 Isaïc da Costa, *Kompleete dichtwerken*. 3 delen (Haarlem 1861-1863), deel 2, 131.
- 24 Willem de Clercq, *Dagboek Willem de Clercq 1811-1844*. Deel 1x (1822), 221. Geraadpleegd via resources.huygens.knaw.nl/dagboekdeclercq
- 25 Da Costa, *Kompleete dichtwerken*, deel 2, 388-389.
- 26 Hendrik Tollens, *Gezamenlijke dichtwerken*. 12 delen (Leeuwarden 1855-1857), deel 12, 105-106.
- 27 Tollens, *Gezamenlijke dichtwerken*, deel 12, 106.
- 28 Jan Oosterholt, "'Geesel Hollands" of "Man onzer eeuw"? Napoleon als splijtzwam in het Nederlandse literaire veld omstreeks 1840'. In: *Internationale Neerlandistiek* 49 (2011), 44-56.
- 29 *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1839, 675.
- 30 Nicolaas Beets, *Dichtwerken*. 5 delen (Amsterdam 1876-1900), deel 2, 381.
- 31 Oosterholt, "'Geesel Hollands"', 51-52.
- 32 A. van der Hoop jr., *Napoleon. Een lied der toekomst* (Dordrecht 1840), 23; Oosterholt, "'Geesel Hollands"', 51-52.
- 33 A.C. Kruseman, 'Napoleons klagt op Sint-Helena'. In: *Mengelingen van het Letterkundig Genootschap: Oefening Kweekt Kennis* (Den Haag 1842), 129-141.
- 34 Over het beeld van Sint-Helena zie Coen van 't Veer, 'Onder de Equator. De representatie van Sint-Helena en de zuidelijke zeeën onder Kaap de Goede Hoop in fictie over de zeereis per zeilschip tussen Nederland en Nederlands-Indië in 1850-1895'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 23 (2016), 3-22.
- 35 Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen 2002), 265.
- 36 Boudewijn Büch, *Eilanden* (Amsterdam 1991), 37.
- 37 Vergelijk Van der Meulen, *Multatuli*, 266.
- 38 Mina Kruseman, *Mijn leven*. 2 delen (Dordrecht 1877), deel 1, 2.
- 39 F.C. Wilsen, *Naar Europa. Tafereelen uit het leven van Nederlandsch-Indisch-gasten buiten Indië* (Leiden 1871), 121, 235.
- 40 M.C. Frank, *Bijna verloren* (Haarlem 1880), 75.
- 41 Frank, *Bijna verloren*, 75. Vergelijk Van 't Veer, 'Onder de Equator', 17.

- 42 Van der Meulen, *Multatuli*, 266-268.
- 43 Multatuli, *Volledige werken*. 25 delen (Amsterdam 1950-1995), deel 8, 370.
- 44 Multatuli, *Volledige werken*, deel 8, 365.
- 45 Multatuli, *Volledige werken*, deel 23, 578.
- 46 Willem Kloos. In: *De Nieuwe Gids* 5 (1890), 434.

8 Lotte Jensen, *Gered uit de klauwen van een tiran*

- 1 P.J. Andriessen, *De deserteur, of de Fransche overheersching en Nederlands herstelling, 1810-1813* (Amsterdam 1863), 9.
- 2 Andriessen, *De deserteur*, 159.
- 3 Andriessen, *De deserteur*, 16.
- 4 Zie over de opkomst en bloei van kinder- en jeugdliteratuur in Nederland: P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets, *Lust en leering. Geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw* (Zwolle 2011).
- 5 Andriessen, *De deserteur*, 16-17.
- 6 P.J. Andriessen, *De tamboer bij Quatrebras en Waterloo, of De tweede verlossing van Nederland 1814-1815* (Amsterdam 1865), 'Voorberigt'.
- 7 Andriessen, *De tamboer*, 'Voorberigt'.
- 8 'Ik twijfel niet, of het boekje zal welkom zijn. Voor uitdeeling in scholen leent het zich bijzonder', aldus het voorbericht van de bewerker van Andriessens roman, H.C. van der Heijde, in *Het vaderland bevrijd: feestgeschenk voor 't jonge Nederland, bij gelegenheid der honderdjarige herdenking van het herstel van Nederland's onafhankelijkheid* (Leiden 1913).
- 9 Buijnsters en Buijnsters-Smets, *Lust en leering*, 124-126.
- 10 Van de Hulst, *Van Hollandse jongens in de Franse tijd*. 18e druk (Nijkerk 1979), 5.
- 11 A. van der Flier, *De Pyreneën over* (Nijkerk 1911), 9.
- 12 Van der Flier, *De Pyreneën over*, 87.
- 13 Boekbeoordeling van Kinderlectuur voor de Zondagsschool door de Commissiën van 'Jachin', 1911.
- 14 S.J. Andriessen, *De page van Napoleon*. Geïllustreerd door J.H. Isings jr. 2e druk (Alkmaar 1917), 13.
- 15 Andriessen, *De page van Napoleon*, 112.
- 16 Het titelblad vermeldt als auteur 'Le Gouverneur'. Iedere verwijzing naar Dupuis of Andriessen ontbreekt.
- 17 Hans de la Rive Box, *De man die op Napoleon leek*. Met illustraties van H.C. van der Eck (Rotterdam ca. 1948).
- 18 K. Norel, *'t Is Oranje, 't blijft Oranje*. Met illustraties van H.H. Prahel (Nijkerk 1963), 21, 92.
- 19 Johan Fabricius, *Toontje Poland. Een Alkmaarse jongen in de dagen van Napoleon* (Den Haag 1977), 169.
- 20 Jean Torton, Jacques Martin en Pascal Davoz, *Napoleon Bonaparte*. Deel 4 (Brussel 2015), colofon.